KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

“Kadife Eldiven İçinde Sert Pençe”: Milli İrade

“Strong Paw in the Velvet Glove”: National Will

Meltem SALİMOĞLU*

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье:

Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Salimoğlu, M. (2021). “Kadife eldiven içinde sert pençe”: Milli irade. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 545-563.

Salimoğlu, M. (2021). “Strong paw in the velvet glove”: National will. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 545-563.

doi 10.29228/kesit.52283

Geliş/ Submitted/ Отправлено:

09.08.2021

Kabul/ Accepted/ Принимать:

08.12.2021

Yayın/ Published/ Опубликованный:

25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by Intihal.net. Эта статья была проверена Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это произведение доступно по лицензии Creative Commons.

* Dr., meltemsalimoglu@gmail.com

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

“Kadife Eldiven İçinde Sert Pençe”: Milli İrade^{1 2}

“Strong Paw in the Velvet Glove”: National Will

Dr. Meltem SALİMOĞLU

Öz: Türkiye’de tek partiden çok partiye geçiş yıllarında yaşanan yapısal değişimler, kimi kavramların tamamen unutulmasına, kimi kavramlara yüklenen anlamların değişimine neden olmuştur. Çalışmanın merkezindeki milli irade kavramı Kurtuluş Savaşı ideolojisi olarak Türk siyasal hayatına giren, çok partili dönemle birlikte yeni anlamlarla güçlendirilen ve bu nedenle her devrin kavramı nitelemesini hak eden bir özelliğe sahiptir. Tek partili dönemde birlik, beraberlik, ulusal egemenlik, halkçılık olarak kodlanan milli irade, çok partili dönemde demokrasiyi, seçimleri, oy çokluğunu tanımlar hale gelmiştir. Kavramın tarihsel süreçte geçirdiği bu zorunlu değişimin yanı sıra siyasal kullanıma bağlı olarak kendi içindeki değişimi de dikkat çekicidir. Milli irade kavramı, önce devletin/iktidarın meşruiyetine, sonra tahakkümüne dayanak olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli irade, tek partili dönem, çok partili dönem.

Abstract: The structural changes which emerged in the transition from the single to the multi-party era in Turkey caused some concepts either to be forgotten completely or change their meanings. The national will which is at the center of this article, entered political life as an ideology of the war of independence, strengthen with new meanings gained with the multi-party system, so deserved the qualification that the concept of all seasons. The national will which is code as unity, solidarity, independence, populism in the single party era, to come to define democracy, elections, plurality in the

¹ “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Statements of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”: No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

² Milli irade kavramı, Demokrat Parti (DP) Genel Başkanı Adnan Menderes tarafından bu şekilde tanımlanmıştır (Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları, 1952: 390).

multi-party system. This obligatory changing of the concept in the historical process, also changing within itself that it is invincible as depending on the political usage. It will be used firstly legitimation of the state/power, as the base of domination later.

Keywords: National will, single-party era, multi-party era.

Giriş

Milli irade kavramına yakından bakmak, bu çok bileşenli kavramın özdeşleştiği kavramları bir arada düşünme çabasının yanı sıra, siyasal kullanımıyla ortaya çıkan kavram setlerini de analiz etmeyi gerektirmektedir. Zira milli irade olarak yükselen bu dağının altında ulus, egemenlik, bağımsızlık, millet, halk, devlet, demokrasi gibi makro kavramlar yer almaktadır. Bu nedenle daha mikro mercekte analiz çabasını içeren bu çalışmada, ideolojik bir söylem olarak milli irade kavramının tarihsel süreçteki değişiminden/dönüşümünden hareketle, bu farklılaşmadaki kırılma noktalarının tek partili ve çok partili dönemde değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda milli irade kavramının Türk siyasal hayatının önemli bir kesitinde nasıl, ne amaçla kullanıldığı analiz edilecek ve bu çalışmada incelenen dönemin milli irade kavramının tarihsel arka planı olduğu tespitinden hareketle, kavramın günümüze ulaşan anlamının sınırları içine nasıl yerleştirildiği ortaya çıkarılacaktır. Çalışmada, Milli Mücadele döneminden DP iktidarına kadar oldukça geniş bir tarihsel dönemde milli irade kavramının izleri sürülmüştür. Sınırlı bir çalışmada bu takibin zorluğu, kavramın dönüşümünde kırılma noktalarına ve bu dönüşümü sergileyen metinlerin analizine odaklanılarak aşılmaya çalışılacaktır. Bu analiz, metnin üretildiği bağlamın yani dönemin sosyo-ekonomik ve siyasal koşullarının genel hatlarıyla sunulması ve milli irade kavramının bu bağlamda oynadığı rol ve bu rolün tarihsel süreçteki değişiminin değerlendirilmesi ile yapılacaktır.

“Halk”ın inşa edildiği ve statükodan kopuşla birlikte yeni bir düzen kurulması sürecini ifade eden 1919-1923 döneminde milli irade kavramı Mustafa Kemal Atatürk tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Milli irade kavramı bu dönemde Ernesto Laclau’nun kavramsallaştırdığı “boş gösteren” olarak adlandırılabilir. Boş gösteren, “olmayan bir tamlığın adı” şeklinde tanımlanmakta ve hegemonik işleviyle söylemsel varlık kazanmaktadır. Bu çerçevede “muğlak ve olanaksız” bir nesnenin anlamlandırılma sürecidir (1996: 149-150). Laclau’ya göre boş gösteren zorunlu bir uğrak olarak homojenleştirici bir rol üstlenir (2005: 184). Milli irade kavramı 1923 itibarıyla işte bu rolü üstlenmeye başlamıştır. Kavramın dönüşümünde bir kırılma noktası olan bu tarih itibarıyla iktidar, farklı toplumsal grupların taleplerini uzlaştırma çabasına giderek daha az ihtiyaç duyarak otoriter bir rejime evrilmeye başlamıştır. Milli irade, DP iktidarının ilk döneminde farklı toplumsal taleplerin ortak dili olarak bir kez daha kullanılacak ancak çoğunlukçu demokrasi anlayışının kaçınılmaz sonuçlarından biri olan oto-

riterleşme nedeniyle 1954 sonrası bu kez de DP iktidarında kavram yeniden “hegemonik derinlikten yoksun bir metaya” dönüşecektir (Laclau, 2005: 212).

Çalışmada öncelikle Milli Mücadele döneminden başlayarak 1919-1945 yılları arasında tek partili dönemde, ardından 1945’le başlayan çok partili dönemde ve 1950 itibarıyla DP iktidarında milli irade kavramı ideolojik bir söylem olarak analiz edilecektir. Literatürde Rousseau’nun “genel irade” kavramına atıfla ve Atatürk’ün hâkimiyet-i milliye / milli irade kavramlarını kullanımı odağındaki çalışmalara sıklıkla rastlanmaktadır. Ancak tek partili ve çok partili dönemde milli irade kavramının değişimi, dönüşümü odaklı karşılaştırmalı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle makalenin alandaki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bir Efsanenin Doğuşu: Tek Partili Dönemde Milli İrade Mitosu (1919-1945)

Siyasal egemenlik tarihi insanlık tarihi kadar eski olmasına karşın (Turan, 1985: 88), halk egemenliği ya da ulus egemenliği 18.yy burjuva düşüncesinin ürünüdür (Ağaoğulları, 1986: 132). Monarşilere karşı geliştirilen bu düşüncede, egemenlik kaynağı kraldan alınıp halka verilmiştir. Ancak halkın, egemenliği doğrudan kullanımı mümkün olmadığından egemenlik “üstün otorite”, “yasal ve siyasi statü” anlamıyla pratikte hem monarşiler hem de parlamentolar tarafından etkili bir silah olarak kullanılmış, (Özlük, 2012: 150-157) ulusun temsilcilerini her türlü halk denetiminden kurtarmıştır (İnsel, 1990: 20). Bu nedenle egemenliğin temsili, ulusal egemenlik kuramının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Soysal, 1985: 119). Sieyes’in “ulus”, Rousseau’nun “halk” ve “genel irade” tezleriyle geliştirilen³ ulusal egemenlik kuramı, Fransız İhtilali ile pratiğe aktarılmış, 1791 Fransız Anayasası’nda hâkimiyetin halkta olduğu ilan edilmiştir. Bu teorinin Osmanlı düşün hayatına girmesi ve bir anlamda bulunduğu kabın şeklini almaya başlaması 19.yy’ın ilk dönemlerine rastlar. Osmanlı devleti için kurtuluş çareleri arayan aydınlar hem hâkimiyet-i milliye, hem de hürriyet, adalet ve eşitlik kavramlarını bir arada dile getirmeye başlamıştır. “Halka karşı sorumlu parlamento” (Çavdar, 2004: 37) düşüncesiyle Yeni Osmanlılar, siyasi örgütlenmelerin yolunu açan Jön Türkler, halkçılık, ulusçuluk akımlarının gelişimiyle İttihat ve Terakki dönemi ile devam eden bu süreçte milli irade kavramı, “doğduğu topraklardan bir buçuk asırlık gecikmeyle ve bilimsel açıdan tüm itibarını ve önemini kaybettikten sonra” (Kapani, 1966: 2) Milli Mücadele döneminde kullanılmaya başlanacaktır. Bu çizginin devamlılığı Mustafa Kemal’in 1922’de Meclis açılış nutkuna yansiyacak, hürriyet, adalet ve eşitliğin dayandığı kaynak “milli hâkimiyet” olarak ifade edilecektir (Ateş, 1991: 278).

Hâkimiyet-i milliye ifadesi, özellikle 1909 Anayasa değişikliği sırasında bazı siyasal belgelerde yer almış ancak millet egemenliği açıkça tanınmamıştır (Tanör, 2008:

³ Egemenlik kavramının tarihsel ve siyasi detaylı analizi için bkz. (Çelebi, 2012).

255). Bu dönem itibarıyla halkçılık bir arada ve çoğu zaman özdeş kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin Yusuf Akçura, halkçılık düşüncesinin hedefinin milli hâkimiyet olduğunu belirterek 1921 Anayasası'nın birinci maddesi olacak "bila kayd-ü şart hâkimiyet-i milliye" ifadesini o yıllarda kullanmıştır (Haspolat, 2011: 573-574). Milli Mücadele döneminin ilk yıllarında da bu özdeşlik korunacaktır. Atatürk çoğu konuşmasında millet egemenliği ve halkçılığı eş anlamlı kullanmıştır. 1920'deki bir konuşmasında şunları söyler: "Halkçılık... kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğru- dan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır" (Söylev ve Demeç- ler, 2006: 61). Meclis'in açılışını takip eden günlerde hazırlanan ve 1921 Anayasası'na kaynak teşkil eden "Halkçılık Programı" da bu özdeşliği en net ortaya koyan belgeler- den biridir. Programın birinci maddesinde bağımsızlık için mücadele çağrısı yer al- maktadır. İkinci ve üçüncü maddelerde halkın emperyalizm ve kapitalizmin baskı ve zulmünden kurtarılacağı, saadet ve refahının sağlanacağı belirtilmiştir. Altıncı madde- sinde, hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, yedinci maddesinde ise milletin tek gerçek temsilcisinin Büyük Millet Meclisi olduğu ifadesi yer almıştır (Çevik, 2002: 29-30). Bu dönemde halkçılık, halk idaresi, yönetimi ve halkla bir olmak odak noktaları etrafında sunulmaktadır. Bu noktada milli irade ile özdeş kullanılan halkçılık anlayışı- na biraz daha yakından bakmak gerekir.

Halkçılık düşüncesi esasen Rusya'dan gelen Türk aydınlar vasıtasıyla Osman- lı'ya taşınmış, Sovyet devrimi ve Milli Mücadele sırasında Sovyetler Birliği ile yürütü- len iyi ilişkilerin de etkisiyle köylünün ön planda tutulduğu Rus halkçılık anlayışı be- nimsemiştir. Bu nedenle Milli Mücadele yıllarında halkçılık, antiemperyalist, sınıfsal ve toplumcu bir içerik taşımaktadır (Doğan, 2019:136). Bu anlayışın en net örnekleri 1920'de yayımlanmaya başlayan *Hâkimiyet-i Milliye*'deki yazılarda görülür. Gazetede dönemin ruhuna özgü bir ifade yer alır: "halkçılaşmış münevver". Halkçılaşmış mü- nevver, kendisini halktan ayırmayan, halkın bir üyesi olarak gören, onları düşünen, derdini dinleyen, çözüm bulmaya çabalayan kısaca halkı önemseyen aydını işaret eder. Hükümetin yayın organı olan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yoksul köylüye "kardaş" şeklinde hitap edilir:

"Evet, kardaş artık padişah yok, millet var. Saray yok, vatan var. Keyif yok, kanun var. Zulüm ve esaret yok, hak ve hürriyet var... Halkçılık ey aziz kardaş acımadır, feryatların önünde ümittir, kine karşı aşktır, zaafa karşı kuvvettir... Halkın zavallıları Allah'ın kapısına iltica eder gibi buraya sığı- nırlar... Halkçılık ey kardaş birliktir, yardımdır, kimsesizleri yoklamaktır" (Antoloji, 1923/1985: 190).

Hâkimiyet-i Milliye ile aynı doğrultuda yayın yapan *Yeni Gün* gazetesinde de millet, yönetimin ve mücadelenin en önemli ögesi olarak ifade edilecektir:

"Biz asırlarca milleti hükümet etrafında dönüyor sandık. Millet hep hükü-

met içindi. Milletin nesi varsa hükümetti. Emretmek hükümetten, ‘peki’ demek millettendi. Hükümet halk için çatık kaşlı bir kâhya, halk hükümet için çiftlikte çalışan bir ırgattı. Bir cümle ile millet tâbi, hükümet metbu’dü [kendisine tabi olunandı]... Hep hükümet önde millet arkadaydı... Milletin hep hükümetin peyki olduğuna kanaat edilmmişti... Hükümet milletini mazinin ezeliyetine gömdük, millet hükümetini atının ebediyetine tevdi ediyoruz” (Antoloji, 1922/1985: 137).

Özetle Kurtuluş Savaşı ideolojilerinden biri olan halkçılık, milli irade odağında, “iktidar, yetki, egemenlik ve yönetimle ilgili bir kavram” (Karpat, 2010: 185) olmakla beraber “köye dost, kente düşman” (Doğan, 2019: 134) bir boyut da taşımaktadır. Halkçılık ideolojisi hem halk egemenliği, yönetimi anlamında, hem de Ziya Gökalp tarafından geliştirilen toplumculuk, toplumsal dayanışma boyutuyla 1923 itibarıyla yeni devletin temel ideolojilerinden biri olacaktır.

Mustafa Kemal, millet hâkimiyeti düşüncesini dile getirdiği ilk konuşmalarından birini 1906’da Selanik’te *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*’nin kuruluşu sırasında yapmıştır. “Yok edici bir istibdada karşı milleti hâkim kılmak” (Bozkurt, 1985: 17) ifadesini kullanan Mustafa Kemal’in, dönemin koşulları dikkate alındığında bir yönetim şeklinden ziyade hürriyet talebini dile getirdiği söylenebilir. Milli Mücadele döneminde millet egemenliği kavramı kullanımının ilk örneklerinden biri ise 22 Mayıs 1919 tarihlidir. Mustafa Kemal Samsun’dan Sadaret’e [Osmanlı Devleti’nde Sadrazamlık makamı] gönderdiği bir raporda şunları söyler: “Millet, milli hâkimiyet esasını ve Türk milliyetçiliğini kabul etmiştir. Bunun için çalışacaktır” (Eroğlu, 1985: 63). Mustafa Kemal’in bu sözleri aynı zamanda “onlar” a [işgalci kuvvetler ve saltanat makamı] karşı “biz” [millet] inşasının başlangıcıdır. Bu kullanımda milli hâkimiyet ifadesinin dikkat çekici tarafı, Mustafa Kemal’in hareketin lideri olarak millet adına konuşmasıdır. 21-22 Haziran 1919’da hazırlanan ve ilk kez milli egemenlik ilkesinin dile getirildiği belge olan Amasya Genelgesi’nde de aynı doğrultuda liderinden millete bir çağrı vardır: “Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır”. Bu ifadeyle halk, mücadelenin en önemli parçası olarak konumlandırılır. İkinci Abdülhamit’in “bu millet çocuktur” (Antoloji, 1985: 143) ifadesi ve Padişah Vahdettin’in “millet bir koyun sürüsüdür” (Kışlalı, 2013: 54) nitelemesinin tam karşısında Atatürk’ün milleti yücelten, önemli sayan ve ona bir ülkeyi kurtarma misyonu yükleyen yaklaşımı bulunmaktadır. Bu doğrultuda, Erzurum Kongresi’nde “milli iradeyi hâkim kılmak esastır” ifadesi kullanılacak, Sivas Kongresi’nde ise “milli iradenin temsili” noktasından hareketle Meclis-i Mebusan’ın toplanması kararı alınacaktır. Sivas’ta alınan bir başka karar, mücadelenin Anadolu’ya duyurulmasını sağlayacak bir gazetenin kurulmasıdır. Bu gazetenin adı, yürütülen mücadelenin ideolojik söylemini yansıtmaktadır: *İrade-i Milliye*. 1919-1921 yılları arasında yayımlanan gazetenin konumuz açısından en önemli tarafı, mücadeleyi

sürdürenlerin kendilerini milletle özdeşleştirmesi ve bu doğrultuda irade-i milliyemiz [milli birlik] bizi kurtaracaktır” (İrade-i Milliye, 1919/2004: 263) ifadesi bu düşüncenin tezahürüdür. *İrade-i Milliye* gazetesinde hâkimiyet-i milliye ifadesinin yanı sıra âmâl-ı milliye [milli arzu/istek], hareket-i milliye [milli hareket], metalib-i milliye [milli talep] milli hamiyet [gayret], istiklal-i milli [milli bağımsızlık], tamamiyet-i vatan [vatanın bütünlüğü] azm-i milli [milli azim], kudret-i milliye [milli güç] ifadeleri de sıklıkla kullanılmıştır (1919-1920/2004).

1920’de Büyük Millet Meclisi’nin kurulmasıyla Kuvâ-yi Milliye tarafından yürütülen hareketin meşruiyet sorunu bir ara formülle çözülmüştür; ara formüldür zira saltanat rejimi devam etmektedir. Diğer taraftan bu dönemde milli irade kavramının emperyalist güçlere karşı bağımsızlık vurgusu da savaşın şiddetinin artmasına mukabil güçlenecektir. Milli irade kavramı bu dönemde “sihirli, sürükleyici bir güç ve yaratıcı bir ilke” (Feyzioğlu, 1988: 5) olarak siyasal alanda “en üstün” ve “en kutsal” sıfatlarıyla anılmaya başlanmıştır. Nitekim Büyük Millet Meclisi’nin açılışında yaptığı konuşmada Mustafa Kemal, “benim için kutsal görev, milli iradeye uymayı her şeyin üzerinde görmektir” (TBMM, 1920) sözlerini kullanmıştır.

1923, milli irade kavramında önemli bir kırılma noktasıdır. Cumhuriyet Halk Fırkası’nın kurulmasıyla beraber hâkimiyet-i milliye şeklinde ifade edilen milli irade, Anayasa’nın yanı sıra parti programı ve tüzüğündeki ayrıcalıklı yerini almıştır. Milli irade devletin, hükümetin ve partinin esas dayanağı olarak nitelenmektedir. Ancak 1923 itibarıyla milli irade kavramına yazılı metinlerde ne kadar çok yer verildiyse, konuşmalarda o kadar az rastlanmaktadır. Milli Mücadele döneminde halka iletilen mesajların ayrılmaz bir parçası olan milli iradenin, 1923 sonrası söylevlerde Cumhurbaşkanlığı yemin metnindeki “hâkimiyet-i milliye esaslarına riayet” ifadesi dışında dile getirilmediği görülmektedir. Bu durumun, önce saltanat ardından halifeliğin kaldırılması ile meşruiyet sorununun tümüyle çözülmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Milli iradenin kâğıt üzerindeki yeni konumuna karşın, “milli” kavramı özellikle ekonomi ile ilgili tüm faaliyetlerin vazgeçilmez nitelemesi haline gelmiştir. Kurtuluş mücadelesinden kapitalist modernleşmeye ayak uydurma evresine geçen yeni Türkiye’de milli dava ‘kalkınma’ olarak belirlenmiştir. Atatürk’ün söylevlerinde 1923 sonrası milli kavramının yeni işlevlerini şu ifadeler yansıtmaktadır: “milli idare, milli bankalarımız, milli ticari ve sınai şirketler, milli para, milli kültür, milli menfaat, milli ekonomi, milli kalkınma hareketi” (Söylev ve Demeçler, 1919-1938/2006).

1923 itibarıyla milli irade kavramı ideolojik düzeyde Büyük Millet Meclisi’ni ve hükümeti hem içeride halk nezdinde, hem de dışarıda emperyalist güçler karşısında meşrulaştırma işlevini tamamlamıştır. Kavramın kullanımına sosyo-ekonomik perspektiften bakıldığında karşımıza ilk olarak İzmir İktisat Kongresi çıkar. Bu kongrenin

milli irade ve halkçılık kavramlarının antikapitalist ve antiemperyalist anlamlandırma- larından kopuşunu temsil ettiği söylenebilir. Hükümet, 1923 itibarıyla halkçılık ilkesini sınıflardan azade şekilde yeniden tanımlamış ve ancak diğer taraftan varlıklı sınıflarla ittifakın ilk adımını bu kongreyle atmıştır. İktisat Kongresi, yeni devlet politikasının burjuvazinin ihtiyaç ve çıkarlarına göre şekilleneceğinin sinyallerini verir. İktisat Kongresi ile birlikte yaşanan değişimi Turhan Tokgöz şöyle anlatır:

“Birkaç ay evvel İzmir’den denize döktükleri emperyalist orduların bugün yine İzmir’de kabul ettikleri serbest teşebbüs ekonomisinin çocukları oldu- ğunu görmemişlerdir. O vakit çelimsiz olduğu için karşılarında iki büküm emir bekleyen serbest teşebbüs erbabının biraz palazlanınca kendilerine ka- fa tutacağını ve yeniden dışarıdaki emperyalist çevrelerle halkı sömürmek için pazarlığa girişeceğini görememişlerdir... Halk Partisi gerçekten halkın partisi olabilmek şansını daha kurulduğu yıllarda kaybediyordu (1962: 17).”

1923’le başlayan süreç, milli irade kavramının mücadele yıllarında öne sürülen bağımsızlık anlamının da ilk kez aşınmaya başladığı dönemin başlangıcı sayılabilir. Zira Cumhuriyet kurucularının bu dönemde başlayan “güçlü girişimciler sınıfı (burju- va) yaratma” politikasının yabancı sermaye ile işbirliği sonucunda “iktisadi bağımsız- lığı zedeleyeceği” görülememiştir (Tezel, 2015: 181). Korkut Boratav bu durumu “siyasi bağımsızlık tutkusu içinde emperyalizmin iktisadi içeriğinin fark edilemediği” şeklin- de yorumlar (1982: 63).

Birinci Meclis, farklılıkların ve çıkarların nispeten uzlaştığı bir Meclis görünü- mündedir. 390 üyeli ilk Meclis’in “50’si kalpaklı, 41’i fesli, 21’i sarıklıdır” (Ateş, 1991, 228). 1921 Anayasası’nın olağanüstü koşullarda hazırlandığı, yasama ve yürütme kuv- vetlerinin Meclis’e verildiği bir Meclis Hükümeti sisteminin zorunlu olduğu da kabul edilen bir görüştür. Ancak 1924’te hazırlanan Anayasa “tek partili ve muhalefetsiz” dönemde yapılmıştır (Uçar, 2020: 350). Dolayısıyla 1924 Anayasası ile ilgili 1921 Ana- yasası değerlendirmelerinde olduğu gibi bir uzlaşma yoktur. Milli irade, 1924 Anaya- sası’nın üçüncü maddesinde “hâkimiyet bila kaydü şart milletindir” şeklinde ifade edilmiştir. Ancak yeni Anayasa’nın hazırlanma sürecinde hâkimiyetin “hakiki sahibi- nin” tasvibi alınmamış, bir taraftan milli irade/milli hâkimiyet hareket noktası yapılır- ken diğer taraftan bu kavramın zorunlu kıldığı hukuki yol izlenmemiştir (Okandan, 1961: 28). Bu tercih, “millet egemenliği ile hukuk devletinin bağdaştırılamaması”, do- layısıyla baştan sorunlu bir demokrasi anlayışının sonraki dönemlere de devredilmesi sonucunu doğurmuştur (Feyzioğlu, 1988: 62). Böylece egemenliğin kâğıt üzerinde halk tarafından, ancak uygulamada dar bir siyasal kadro tarafından yürütülmesinin önü açılmıştır (İnsel, 1990: 21). Bu durum halkçılığın sosyal demokrat içeriğini de giderek yitirmesine neden olurken, milliyetçilik halkçılıktan daha popüler bir ideoloji olarak

yeni çıkar çevreleri tarafından benimsenmiştir (Karpas, 2010: 190). Üstelik milliyetçilik de halkçılık gibi sınıfları ve sınıf çatışmalarını görünmez kılacak güçtedir.

1929'daki Dünya Buhranı sonrası uygulanan Türkiye'ye özgü devletçi politika, egemenliğin ayrıcalıklı bir grup tarafından hâkim sınıfların çıkarına kullanımını adeta kalıcı hale getirmiştir. Turhan Tokgöz'ün ifadesiyle "kısmi devletçilik çabasına rağmen büyük ümitlerle ortaya atılan uğrunda seller gibi kan akıtılan halkçılık artık mukadder sonuna doğru gelişmiştir. Rejim süratle gözü açık Türk serbest teşebbüs erbabı ve onun müttefiklerinin menfaatini korumaya doğru gidecek, halkçılık ağaların yakasında kuru ve donmuş bir ok olarak asılıp kalacaktır" (1962: 15).

Bir taraftan egemen sınıfların lehine işleyen devletçilik ve sınıfsız, imtiyazsız, homojen bir kitle yaratma hedefindeki halkçılık ilkeleri, diğer taraftan gelişen kapitalizm ve buna bağlı olarak belirginleşen toplumsal sınıflar yeni devletin çelişkilerini arttırmaktadır. Çelişkiler arttıkça merkezi devlet anlayışı güçlenmekte ve otoriterleşmektedir. Milli Mücadele yıllarında halka "kardaş" şeklinde seslenen, halkla bir ve bütün olduğunu ifade eden yönetici kesim, giderek halktan uzaklaşarak bürokratik elite dönüşmekte, bu doğrultuda halkla birlik ve beraberlik ya da halkın yönetime dâhil olması şeklinde anlamlandırılan milli irade kavramına daha az başvurulmaktadır.

Otoriter rejimin zirvesi kabul edilebilecek 1935'e kadar "dikişsiz bir toplum" (Laclau, 2005: 230) hedefindeki iktidar, parti dışındaki örgütlenmeleri, tüm dernek ve kuruluşları kapatmıştır (Yetkin, 1983: 80). Parti tüzüğünde "Kemalizm prensiplerine bağlılık" temel ilke olarak kabul edilmiştir. En önemlisi de, parti-devlet bütünleşmesi resmen açıklanmıştır. Bu yıllarda birlik ve beraberlik ifadesi yerini "kütleleşmek" şeklinde ifade edilen ve temelde farklılıkları dışlayan yaklaşıma bırakmıştır. Öncelikle halk kendi arasında kütleleşecektir. Parti Genel Sekreteri Recep Peker, "biz sınıflaşmayı reddediyor, bunun yerine kütleleşmek fikrini müdafaa ediyoruz" sözlerini kullanmıştır (Yetkin, 1983: 101). Ardından, halk ve parti kütleleşecektir. Kemalizmin ideologlarından kabul edilen Gazeteci Falih Rıfkı Atay şunları söyler: "Halk çocuğunun anasının karnından çıkar çıkmaz yattığı beşik, fırka kucağıdır" (Yetkin, 1983: 35). Halk ve parti özdeş kabul edildiğinden kütleleşme hareketi de halkın hem partiyle, hem de devletle bir ve bütün olmasını gerektirmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Sekreterliğince hazırlanan bir yazıda şu ifadeler yer alır: "Türkiye'de millet ve devlet, yurt ihtiyaçlarını beraber anlayan, biri ötekinin içinde beraber çalışan bir kütledir" (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, 1936: 2). Son olarak parti ve devlet kütleleşecektir ki işte bu karar, milli irade ile meşrulaştırılacaktır. Atatürk 1937'de Meclis açılış konuşmasında şunları söyler: "Geçen yıl içinde parti ile hükümet teşkilatını birleştirmekle vatandaşlar arasında ayrılık tanımadığımızı fiilen göstermiş olduk. Bu hadisenin bizim devlet idaresinde kabul ettiğimiz kuvvet birdir ve milletindir hakikatine uygun olduğu

meydandadır” (Söylev ve Demeçler, 2006: 131). Mete Tunçay’ın ifadesiyle “Devlet, artık partinin görece özerk varlığına bile katlanamayarak bu örgütü özümlemiştir” (1981: 321).

1939’da İkinci Dünya Savaşı ile birlikte siyasal öncelikler değişmiş, savaşın da etkisiyle daha otoriter bir rejim, bu kez milli şef İsmet İnönü liderliğinde idare edilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla yönetimdeki tek irade, milli şefin iradesidir. CHP’nin bu dönemde Milli Mücadele süresince savunduğu, Cumhuriyet kurucuları tarafından idealize edilen “halkla bir olmak” anlayışından da tam anlamıyla kopuş yaşadığı ve halktan giderek uzaklaştığı söylenebilir. Savaş dönemindeki uygulamaların anlatıldığı ve partinin yetkili organlarınca hazırlanan “Halkı Partiden Soğutan ve Acilen İzalesi Lazım Gelen Amiller Hakkında” başlığını taşıyan bir raporda şu ifadeler yer almaktadır: “Halkı hükümete karşı en çok soğutan yüz çevirten ve seçimde partimize karşı kötü bakışlar diktiren en kuvvetli müessir... kendisini hakim gören, halka kötü gözle bakan ve onlara haşın muamele yapmayı normal sayan memur olmuştur” (BCA, 1946: 8). Özellikle savaş süresince halk, İnönü’nün deyimiyle “irili ufaklı binlerce milli şef” le karşı karşıya kalmaktadır (Baban, 2009: 303). Bu yıllarda İsmet İnönü’nün konuşmalarına bakıldığında milli irade ve halkçılık kavramlarına yer vermediği görülmektedir. Ancak 1930’larda olduğu gibi dönemin şartlarının belirlediği ‘milli’ kullanımı bu kez de, “milli savunma, milli ordu, milli müdafaa ve milli emniyet” (Turan, 1983) şeklinde tezahür etmiştir. İnönü’nün milli irade kavramını kullandığı tek örnek, savaşın son yılında 1944’te, Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerin kesilmesine ilişkin Meclis görüşmelerindedir. İnönü kararı “milli iradenin çok önemli ve isabetli eseri” (TBMM, 1944: 7) şeklinde yorumlamıştır. Bu örnek, ülke siyasetini belirleyen önemli ve tartışmalı kararların milli iradeye dayandırılarak meşrulaştırılması geleneğinin başlangıcını temsil etmektedir. Bu geleneği yeni dönemde sahiplenecek parti, DP olacaktır.

Çok Partili Dönemde Milli İrade Terkibi: Seçim, Sandık, Oy

Sovyetler Birliği’nin savaş sonrası Türkiye’den toprak ve üs talepleri nedeniyle 1945’te Türkiye bir taraftan destek arayışındadır; diğer taraftan savaş süresince izlediği tarafsızlık politikasının Müttefikler nezdinde yarattığı inandırıcılık sorununu aşmaya çalışmaktadır. Ayrıca savaşın sona ermesiyle birlikte özellikle ABD tarafından demokrasi, özgürlük söylemiyle otoriter rejimlere tahammülsüzlük dile getirilmeye başlanmıştır. Bu nedenle Türkiye’nin de gereken demokratikleşme adımlarını acilen atması gerekmektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler Konferansı’nın başlamasından kısa bir süre sonra 19 Mayıs 1945’te İsmet İnönü “demokrasi prensipleri” gereği çok partili rejime geçileceğini ifade etmiştir (Turan, 1983: 17). Eylül 1945’te Milli Kalkınma Partisi, Ocak 1946’da DP kurulmuştur. 1947’de yapılması gereken seçimler, yeni partilerin teşkilatlanması beklenmeden 1946 Temmuz ayında gerçekleştirilmiştir. İsmet İnönü, savaş yıllarından sonra ilk kez milli irade kavramına başvurduğu konuşmasında bu aciliyeti

şöyle anlatır:

“...Bütün memleketler ve bizim memleketin politikası, içeride ve dışarıda politikası, Birleşik Milletler ile beraber tesanüt halinde ve insanlık davası safındadır. Böyle olunca... dostlarımızla beraber bir politika takip edeceğiz ve millet bütünlüğü istiklâli, kuvveti ve içeride hiçbir karışıklığa meydan vermeyecek azmi ve milletin iradesi ile bütün dünyaya çıkarmak bir vazife haline geldi. Onun için, 947 için tabii olarak düşündüğümüz seçimi isticalle [ivedilikle] daha evvele alarak bu sene yapmaya mecbur olduk. Böyle, dünyada birçok pazarlıklar yapıldığı, birçok ihtimaller bulunduğu bir zamanda, Türkiye’de hangi kanaat, hangi politika yürüyecek? İktidar mevkii nasıl bir istikamet takip edecek? Bu hususta tereddüt olmaması lazımdır. Onun için, milletin iradesi, bir an evvel memlekette iktidarın mahiyetine bir ışık çevirmek icap eder. Onun için seçimi bu seneye aldık” (Turan, 1983: 35).

Bu konuşmanın önemi, ilk kez milli irade kavramı ve seçimlerin bir arada kullanılmasıdır. Bu nedenle milli irade kavramının seçim ve sandıkla bir arada anılması’nın başlangıcı 1946 kabul edilebilir. İnönü seçimleri, “milletin iradesiyle kendi kaderine hâkim olduğunu belirtecek bir devrim” (Turan, 2002: 33) olarak tanımlamış ve 1946 seçimleri öncesinde yayımladığı beyannamede şu ifadeleri kullanmıştır:

“Seçimin sınırlı devrinden geçip, huzura ve feyizli çalışmaya kavuşmamız, milli iradenin tecellisi ile temin olunacaktır. Bu iradenin hakiki ve temiz bir surette meydana çıkması, hepimizin müşterek muvaffakiyetimiz, kanuni vazifemiz ve şahsi şerefimiz olacaktır... Milletın rızasıyla tayin olunmayan iktidar mevkii’nin hiçbir kıymeti ve hiçbir meşru tarafı yoktur. Bunun gibi, milletin rızası meydana çıktıktan sonra, bunu kıymetten düşürmek için yapılacak propagandanın ve gösterilecek maddi veya manevi mukavemetin de hiç bir ehemmiyeti olmayacaktır. Göstermeye çalışıyorum ve yorulmadan tekrar ediyorum ki, davanın esası seçimde milletin serbest iradesinin meydana çıktığına milletin kendisinin inanmasıdır” (Turan, 2002: 34).

Yukarıda milli irade kavramında kırılma noktası olarak işaret ettiğimiz 1923’ün ardından 1946 yılını ikinci kırılma noktası kabul edebiliriz. Bu tarih itibarıyla milli irade kavramı bir taraftan seçim ve sandıkla ifade edilirken diğer taraftan dönemin moda kavramlarından demokrasi ile bir arada yeniden dolaşıma sokulacaktır. Çok partili döneme geçiş, seçimlerin yapılması, liste usulü çoğunluk sistemine dayanan seçimlerde Meclis’e yansıyan sayılar milli iradenin tecellisi sayılacaktır. Bu yeni dönemin önemi CHP tarafından hazırlanan bir rapora şu sözlerle yansımıştır: “Egemenlik memurdan seçmene geçmektedir. Dönüm devrindeyiz” (BCA, 1946: 9).

Türkiye’de çok partili dönemin ilk seçim deneyimi, demokrasinin ölçütlerinden biri kabul edilen seçimlerin serbest ve dürüst yapılması açısından bakıldığında başarısız sayılabilir. Bu nedenle 1946 seçimleri ne milli iradenin tecellisi, ne de demokrasinin göstergesi olabilmıştır. 1946 seçimleri, usulsüzlükler ve muhalefeti engelleme çabalarıyla anılmaktadır. O dönemde CHP tarafından açıkça ifade edilmese de seçimlerin dürüst yapılmadığını İsmet İnönü’nün de kabul ettiği bilinmektedir.⁴ Bu seçimlerle birlikte milli irade kavramının yeniden anlamlandırılarak kullanımının yanı sıra kullanıcısının da değiştiğine şahit oluyoruz. 1946 seçimleri üzerindeki şaibe, DP’nin muhalefeti ve iktidarı süresince kendisini milli irade kavramının tek temsilcisi saymasına neden olmuştur. Bu anlamda DP’nin, Cumhuriyet kurucularının Kurtuluş Savaşı ideolojisini sahiplendiği söylenebilir. DP açısından bu değişimin bir önemi daha vardır. CHP çok partili döneme geçiş yılları süresince “yeni hiçbir şey vaat etmeyen ve mazisini yiyip tüketmekle vakit geçiren” (Aydemir, 1975: 432) bir parti konumundadır. Nihat Erim’in deyişiyle CHP “1950’ye kadar uyumuştur” (Toker, 1970: 163). CHP’nin seçim propagandasının temelini oluşturan ‘ülkenin kurtarıcısı parti’ sloganı başlangıçta DP’nin siyaseten karşılayamayacağı ya da başa çıkamayacağı tek konudur. Ancak milli irade söylemiyle birlikte DP’nin bu sloganı etkisiz kıldığı görülmektedir. 1946 seçimlerinden sonra DP’nin mücadele stratejisi belli olmuştur: “Bu parti demokrasi ve milli irade bayrağını elinde tutacak, milli iradenin serbest ve adil seçimle tecelli edeceği güne kadar mücadeleye tüm gücü ile devam edecekti... Millet’in iradesini hiçe sayanlara karşı...” (Burçak, 1994:18).

1946 seçimleri sonrasında çok partili sisteme geçişle başlayan kısa süreli demokrasi ve özgürlük dönemi sona ermiştir. Seçimlerin basında sıklıkla eleştirilmesi Sıkıyönetim kararı ile bazı cemiyet ve gazetelerin kapatılmasına neden olmuştur. 1947 yılı ile birlikte özellikle sol basına yönelen baskılar, Türkiye’nin ABD’nin yanında yer alma tercihiyle benimsediği, dönemin en etkin ideolojisi antikomünizmle meşrulaştırılmıştır. Yukarıda ilk kez 1923’te İzmir İktisat Kongresi ile milli irade kavramının bağımsızlık anlamının aşınmaya başladığını ifade etmiştik. Uluslararası ya da uluslararası kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği ve anlaşmaların ülkelerin bağımsızlığını ne ölçüde etkilediği farklı bir çalışma konusu olmakla birlikte milli irade kavramının bağımsızlık anlamıyla kullanımına savaş sonrası dönemde rastlayamadığımızı söyleyebiliriz. Nadir Nadi’nin deyişiyle “San Francisco markalı demokrasiye” (1945: 1) geçen Türkiye’de 1947, IMF ve Dünya Bankası üyelikleri ve ABD’nin sağladığı yardım ve hibelerle iktisadi bağımlılığın başladığı yıldır. Dolayısıyla artık iradenin ne kadar milli olduğu tartışmalıdır. İdris Küçükömer Türkiye’nin ABD ile yürüttüğü bu ortaklığı mil-

⁴ İsmet İnönü’ye yakın isimlerden Nihat Erim’in “Günlükler” inde ve partinin önemli isimlerinden Faik Ahmet Barutçu’nun hatıralarında seçimin şaibeli olduğu İnönü’nün anlatımıyla doğrulanmaktadır (Erim, 2005: 157; Barutçu, 1977: 385-386).

li irade açısından yorumlamış ve iki ülke arasındaki ilişkinin başlamasıyla birlikte milli iradenin “azınlık iradesine” dönüştüğünü savunmuştur. Kapitalizm ve milli irade arasındaki çelişkiye de dikkat çeken Küçükömer şunları söylemiştir:

“...dış ortak kapitalistler, iç ortak ise içeride ekonomik olarak hâkim sınıflardır. Bu sınıflar kendi egemenliklerini devam ettirmek için ezdikleri kitlelerin şuurulanmasına karşı içeride kendi azınlık iradesi ile aldıkları tedbirleri dış güçlerle yahut dış iradelerle takviye etmeye çalışırlar... Azınlığın amacı nedir? Bu milli çıkarlara büyük kitlelere karşı yürütölmek istenen düzenin dış güçlerin (iradelerin) yardımıyla devam ettirilmesidir” (1965: 6).

1950 seçimlerinde iktidara gelen DP “siyasal mücadele ve toplumsal taleplerin ortak dili” (Laclau, 2005: 75) olmayı başarmış, halkı yeniden siyasal alana dâhil etmiştir. DP bu süreçte boş gösterenler olarak hem milli iradeyi hem de demokrasiyi ideolojik söylemine eklemiş, Cumhuriyet kurucularının dışladığı, ötekileştirdiği çevre güçler yeni siyasal zeminde temsil gücünü elde etmiştir. Tek partili dönemde özellikle 1925 sonrası inkılapçı kadronun “halka rağmen halk için” politikası (Aydemir, 1975: 55) CHP’yi halktan ne kadar uzaklaştırdıysa, programında yer aldığı şekliyle “halkla beraber halk için” (DP Programı, 1951: 50) sloganı DP’yi halka o kadar yaklaştırmıştır. Bu durum esasen seçim çalışmaları süresince eyleme de yansımıştır. DP halkın tüm kesimlerini siyasete dâhil etmek çabasıyla köylere uzanan parti örgütlenmesi gerçekleştirmiştir (Tekeli, Şaylan, 1978: 89). CHP ise seçmenle mecburi iletişim kurmak zorunda kaldığı seçim çalışmaları sırasında halkın ayağına gitmekten dahi imtina eder gözükmektedir. Öyle ki, halkla görüşmeyi “kendisini satılığa çıkarmak” (Burçak, 1979: 81) olduğunu söyleyen milletvekili adayları bulunmaktadır. Partinin önemli isimlerinden Cevdet Kerim İncedayı seçim öncesi Aydın Halkevi’nde şu sözleri söylemiştir: “Şark vilayetlerindeki halkımızın ekseriyeti cahildir... Eğer onları serbest bırakırsak reylerini ya Hasoya, ya Memoya verirler. Buna müsaade edebilir miyiz?” (Cumhuriyet, 1949: 1-3). Bu sorunun cevabı 1950’de Meclis’te DP Erzurum Milletvekili Memiş Yazıcı tarafından İncedayı’nın da yer aldığı bir oturumda verilecektir: “İşte Memo karşında” (TBMM, 1950: 128).

DP iktidarında halkçılık ilkesi adeta unutulmuştur. “Halkçı parti” olarak anılan CHP için de durum farklı değildir aslında. CHP tarafından da halkçılığın kullanımı partinin önde gelen isimlerinden Nihat Erim’in yayımladığı bir gazete ismi olmaktan öteye geçememiştir.⁵ Milli irade ya da DP’nin daha sık kullandığı şekliyle millet iradesi ise Milli Mücadele döneminden sonra bir kez daha işlevsel şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bunun temel nedeni, Milli Mücadele döneminde olduğu gibi halkın, oyunun içine yeniden dâhil edilmesi olarak gözükmektedir. DP lideri Adnan Menderes Mec-

⁵ *Halkçı* gazetesi Nihat Erim tarafından 23 Mayıs 1955-1 Temmuz 1955 yılları arasında yayımlanmıştır.

lis'teki ilk konuşmasının ilk cümlesinde milli iradeden bahsetmiştir. Menderes hükümet programını açıkladığı konuşmasına şu sözlerle başlamıştır: “Tarihimizde ilk defadır ki, yüksek heyetiniz milli iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde millet mukadderatına hâkim olmak mevkiine gelmiş bulunuyor” (TBMM Tutanakları, 1950: 24). Bu ifadeler aynı zamanda CHP'ye meydan okuma olarak anlaşılabilir. Diğer taraftan DP'nin 1946 seçimlerinden sonra ele geçirdiği milli irade söylemini nasıl etkin şekilde kullandığına örnek teşkil etmektedir.

DP'nin CHP hükümetlerini milli irade ekseninde eleştirisi iktidarının ilk günlerinde yapılmaya başlanmıştır. Menderes'in hükümet programında yer alan ifadelerinin ardından başlayan tartışmada CHP, milli iradenin Türkiye'de ilk kez DP iktidarıyla tecelli ettiği görüşüne karşı çıkmıştır. Parti adına konuşan Cevdet Kerim İncedayı 1920 itibarıyla sistemin milli hâkimiyet esasına dayandığını ve milli iradenin hâkim olduğunu belirtmiş ve “hepimiz Kemalist rejimin öz ve halis çocuklarıyız” ifadesini kullanmıştır (TBMM Tutanakları, 1950: 118). CHP, Birinci Meclis'ten itibaren milli iradenin tekâmül ettiğini, DP'nin iktidara gelmesinin bu sürecin eseri olduğunu savunmuştur. Menderes ise bu teze karşı çıkarak şunları söylemiştir: “9. Büyük Millet Meclisi'ne gelene kadar Meclis'in vatandaş reyi ile işbaşına gelmiş olmaktan ziyade hükümette olmanın temin ettiği nüfuza dayanılarak teşkil edilmiş olduklarında vatandaşların tereddüdü yoktur” (TBMM Tutanakları, 1950: 134).

Menderes'in milli irade eksenindeki konuşmalarına bakıldığında iki odak noktası ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, CHP hükümetlerinin meşruiyeti konusudur. Menderes'in bu doğrultuda DP'yi “yüzde yüz millet iradesine dayanan meşru idare” (TBMM Tutanakları, 1952: 91) şeklinde tanımladığı görülmektedir. Doğrudan seçimlerle ilişkilendirilen bu meşruiyetin kaynağı, oy çokluğu ile iktidarın kazanılmasıdır. İkincisi ise önceki dönemlerde de gördüğümüz şekilde milli iradenin yüceltilme çabasıdır. Millet iradesinin “şerefli bir mesuliyet” (TBMM Tutanakları, 1957: 768) olduğunu ifade eden Menderes'e göre, milli irade bir “ferman”, DP ise “fermanberdir” [boyun eğen, itaat edendir] (TBMM Tutanakları, 1956: 149). Menderes, milli irade kavramını iktidara tevdi edilen bir vazife olarak görmektedir. Bu durum muhalefetin eleştirilerine de konu olmuş, bir CHP milletvekili şunları söylemiştir: “Kendilerinin her zaman iddia ettikleri gibi milli irade ile işbaşına gelmişlerdir, biz de milli irade ile sizleri kontrole geldik” (TBMM Tutanakları, 1953: 354). Menderes, milli irade kavramını kullandığı açıklamalarının pek çoğunda 1946 seçimlerinden de bahsetmiştir. İnönü, 1946 seçimlerindeki tutumu nedeniyle “milli iradeyi paramparça etmiş bir insan” olarak nitelenmiştir. 1946 seçimini “milli iradeye karşı işlenen cinayet” (TBMM Tutanakları, 1954: 79) şeklinde niteleyen Menderes, 1946 seçimiyle “iktidarın gasp ve zapt edildiğini”, (TBMM Tutanakları, 1951: 661) “milli iradenin ayaklar altına alındığını, tağşiş edildiğini” söylemiştir (TBMM Tutanakları, 1954: 457).

DP, özellikle 1954 sonrası otoriter bir yönetim biçimi benimsemeye başlamıştır. Muhalefetin ciddi eleştirilerine neden olan antidemokratik kanunlar⁶ Meclis çoğunluğunca kabul edildiğinden milli irade kavramıyla meşrulaştırılmıştır. Zira demokrasiye ya da Anayasa'ya aykırı kanunları yapma gücü de, bu dönem itibarıyla milli iradenin tek ve mutlak anlamı haline gelen oy çokluğu ile kazanılmaktadır. Diğer taraftan milli irade, kavramın adeta sahibi haline gelen DP'ye bir anlamda dokunulmazlık da kazandırmıştır. Hükümet ya da parti faaliyetleri eleştirisi, en üstün güç addedilen milli iradenin eleştirisi anlamına gelmektedir. 1955'te bir milletvekili "Biz paşaların iradesiyle gelmedik" (TBMM Tutanakları, 1955: 619) sözlerini kullanmıştır. 1958'de yine bir DP milletvekilinin "milli irade biziz" (TBMM Tutanakları, 1958: 182) sözleri, tek parti döneminin halk-parti-devlet özdeşliğini hatırlatmaktadır. Bu dönem itibarıyla milli irade, yönetenlerin yönetilenlerden aldıklarını varsaydıkları üstün bir güç, yönetilenleri ise siyasal alanın önemli bir parçası olduklarına ikna eden sihirli bir kavram olarak Türkiye'nin siyasal sözlüğüne yazılmıştır.

SONUÇ

Milli irade, iktidarlar tarafından paradoksal şekilde kimi zaman birleştirici ve eşitleyici, kimi zaman da ayrıştırıcı ve ötekileştirici işlevleriyle kullanılan çelişkili kavramlardan biridir. Bu çelişkiler, kavrama yüklenen yeni anlamlandırmalarla görünür hale gelmektedir. Milli Mücadele döneminde kitleleri peşinden sürükleyen bu ideolojik söylem, rejimin otoriterleşmesine bağlı olarak demogojik bir söyleme dönüşmüş ve çok partili döneme geçişle birlikte kendisine çizilen kalıbın içinde dinamizmini kaybetmiştir. Bu çalışmada ortaya konulduğu üzere milli irade kavramı halkın politikaya dâhil edildiği, "meydan okuma ihtimalinin" (Laclau, 1996: 156) olduğu bir toplumda işlevsel olabilmektedir. Zira iktidarlar tarafından çoğu kez milli iradeyle özdeşleştirilen demokrasinin temel ölçütü, farklılıkların görünürlüğüdür.

Milli irade kavramı, iktidarların hegemonik çabalarıyla şekillenmiştir. Biz/onlar inşası ekseninde iktidarlar için milli irade kullanışlı bir araç haline gelmiştir. Dönemsel özdeşlikler görülmekle birlikte kavramın anlamlandırılmasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Milli Mücadele döneminde ve DP iktidarının ilk dönemi sayılabilecek 1954'e kadar milli irade kavramı bir boş gösteren olarak kullanılmıştır. Her iki dönemde de iktidarın meşruiyeti vurgusu, Milli Mücadele döneminde saltanata, DP döneminde ise geçmiş CHP hükümetlerine karşı öne çıkmaktadır. Bu vurguya milli iradenin yüceltilmesi, kutsallaştırılması çabası da eşlik etmektedir. Bu iki dönemde milli

⁶ Bu kanunlardan bazıları şöyledir: "Basın kanununda rötuş, toplanma hürriyetinin kısıtlanması, muhalefet partisi faaliyetlerinin Meclis içi ve dışında engellenmesi, seçim kanununda değişikliklerle seçme seçilme haklarının daraltılması, seçimlerin otoriter rejimlere özgü plebisiter nitelik alması... Hâkimlik teminatı müessesesinin fiilen işlemez hale getirilmesi, adalet mekanizması üzerinde baskı..." (Kapani, 1981: 114-115).

irade birleştirici bir güç olarak, yeni bir düzen vaadiyle toplumun her kesiminin temsil edileceği iddiasıyla kullanılmıştır. Bürokratik elitin tartışmasız üstünlüğünü ifade eden 1925-1945 yıllarında ve DP iktidarının benzer şekilde antidemokratik kanunlarla otoriteleştiği 1954-1960 döneminde ise milli irade kavramı ekseninde bu kez farklılıklar dışlanmış, ötekileştirilen toplumsal gruplar için milli irade sınır çizgisini ifade etmeye başlamıştır. Zira milli irade, tek, bütün, çelişkisiz, farklılıklardan azade bir halkın yöneticilere tevdi ettiği kutsal bir görev olarak nitelenmiştir.

Milli irade kavramında en önemli değişim, 1946 yılında yaşanmıştır. Demokrasinin ön koşulu ve tek göstergesi olarak kabul edilen seçimler ve oy çoğunluğu milli irade kavramıyla ifade edilmeye başlanmış, 1960’a kadar Türkiye’de oy verme dışında siyasal alana katılım kanallarının sınırlılığı nedeniyle milli iradenin anlamı bu çerçevede sabitlenmiştir.

Milli irade kavramının tarihsel arka planı kabul edebileceğimiz bu çalışmada incelenen dönemde kavramın birlik, beraberlik, bağımsızlık, halkçılık, demokrasi, seçim, oy, çoğunluk anlamlarıyla kullanıldığı görülmüştür. Milli irade kavramındaki değişimin halkın gücünden devletin gücü vurgusuna doğru bir yol izlediği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda milli irade iktidarlar tarafından aşağıdan yukarıya bir güç olarak sunulmasına rağmen tam tersi şekilde iktidarın tahakkümünün bir parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla halk ya da millet olarak ifade edilen topluluk, her durumda bu tasarımın dışında kalmıştır.

Milli irade kavramı halen 1946’dan devralınan “sandık demokrasisi” işleviyle iktidarların ideolojik söyleminin değişmez bir parçasıdır. Seçmenlerin siyasi tercihlerini ortaya koyan seçim sonuçları ve oy çokluğu milli iradenin tecellisi olarak nitelenmektedir. Milli irade kavramı, ilk kullanımından yaklaşık bir asır geçmiş olmasına karşın halen “karşısında akan suların duracağı, bütün kapıların açılacağı, tılsımlı bir formül” (Kapani, 1966, 2) niteliğini korumaktadır. CHP’nin DP’ye, DP’nin kendisinden sonraki iktidarlara bıraktığı en güçlü siyasal retoriklerden biri olan milli irade, Menderes’in halkın gücüne atfen kullandığı “kadife eldiven içinde sert pençe” (TBMM Tutanakları, 1952: 390) işleviyle, ters yönde iktidarların gücünü pekiştirmek için kullanılmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

(2 Şubat 1949). “İncedayının Aydındaki konuşması”. Cumhuriyet Gazetesi. 1-3.

- Ağaoğulları, M. A. (1986). Halk ya da ulus egemenliğinin kuramsal temelleri üzerine birkaç düşünce. *SBF Dergisi*, 41 (1): 131-152.
- Atatürk'ün söylev ve demeçleri 1919-1938 (2006). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Ateş, S. (1991). *Milli hâkimiyet prensibinin tarihi gelişimi ve Türk inkılabındaki yeri*. Kemalist Atılım Birliği Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1975). *İkinci adam*. Remzi Kitabevi.
- Baban, C. (2009). *Politika galerisi*. Timaş Yayınları.
- Barutçu, F. A. (1977). *Siyasi anılar*. Milliyet Yayınları.
- Başkanlık Cumhuriyet Arşivleri. (1936). *1935 kurultay kararları*. Yer No: 3-12-11.
- Başkanlık Cumhuriyet Arşivleri. (1946). *Halkı partiden soğutan ve acilen izalesi lazım gelen amiller hakkında CHP Tokat milletvekili Galip Pekel'in raporu*. Yer No: 42-249-13.
- Boratav, K. (1982). *Türkiye'de devletçilik*. Savaş Yayınevi.
- Bozkurt, G. (1989). Milli egemenlik panellerinde sunulan bildiriler. (Der.) Milli egemenlik kavramının tarihsel gelişimi (15-19). TBMM Kültür ve Sanat Kurulu Yayınları.
- Burçak, R. S. (1979). *Türkiye'de demokrasiye geçiş*. Olgaç Yayınları.
- Burçak R. S (1994). *Türkiye'de milli iradenin zaferi*. Demokratlar Kulübü Yayınları.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye'nin demokrasi tarihi (1839- 1950)*. İmge Kitabevi.
- Çelebi, A. (2012). Demokratik bir anayasanın siyasal yapıtaşları: halk egemenliği ve siyasal temsilin demokratikleştirilmesi. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 124, 36-61.
- Çevik, Z. (2002). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti rejiminin ilk anayasası: Teşkilât-ı esasiye kanunu. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26, 27-38.
- Demokrat Parti Tüzük ve Programı (1951). Güneş Matbaacılık.
- Doğan, E. (2019). 2. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına halkçılık fikrinin gelişimi. *İnsan ve İnsan Dergisi*, 20, 131-144.
- Erim, N. (2005). *Günlükler 1925-1979*. Yapı Kredi Yayınları.
- Eroğlu, H. (1985). Birinci milli egemenlik sempozyumu. (Der.) *Kurtuluş savaşı ve ulusal egemenlik kavramı* (58-80). TBMM Basımevi.
- Feyzioğlu, T. (1988). *Türk milli mücadelesinin ve Atatürkçülüğün temel ilkelerinden biri olarak millet egemenliği*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Haspolat, E. (2011). Meşrutiyetin üç halkçılığı ve Kemalist halkçılığa etkileri. *Atatürk*

- Yolu Dergisi*, 47, 557-584.
- İnsel, A. (1990). Ulusal egemenlik kavramı üzerine birkaç gözlem. *Birikim Dergisi*, 14, 19-23.
- İrade-i milliye tıpkıbasım ve yeni harflerle* (2004). Sivas Belediyesi Yayınları.
- Kapani, M. (27 Şubat 1966). “Milli irade efsanesi”. *Milliyet Gazetesi*. 2.
- Kapani, M. (1981). *Kamu hürriyetleri*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı’dan günümüze asker ve siyaset* (Çev.: G. Ayas). Timaş Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (2013). *Atatürk’e saldırmanın dayanılmaz hafifliği*. İmge Kitabevi.
- Küçükömer, İ. (2 Ekim 1965). “Milli irade hikâyesi”. *Akşam Gazetesi*. 2.
- Laclau, E. (1996). *Evrensellik, kimlik ve özgürleşme* (Çev.: Ertuğrul Başer). Birikim Yayınları.
- Laclau, E. (2005). *Popülist akıl üzerine* (Çev.: N. B. Çelik). Epos Yayınları.
- Milli egemenlik makaleler antolojisi* (1985). Milli Kütüphane Başkanlığı Yayınları.
- Nadir, N. (26 Ağustos 1945). “Yaşasın Demokrasi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 1.
- Okandan, R. G. (1961). Milli hâkimiyet, milli irade mefhumlarının ve kuvvetler birliği sisteminin esas teşkilat hukukumuzda girişi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 27 (1-4), 21-33.
- Özlük, E. (2012). *Uluslararası ilişkilerde devlet egemenliğinin dönüşüm sorunu* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şaylan, G. ve Tekeli İ. (1978). Türkiye’de halkçılık ideolojisinin evrimi. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 6-7, 44-105.
- Tanör, B. (2008). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri (1789-1980)*. Yapı Kredi Yayınları.
- TBMM Tutanakları. (2 Haziran 1950). 5. Birleşim.
- (1 Kasım 1944). 1. Birleşim.
- (11 Ocak 1952). 25. Birleşim.
- (15 Kasım 1954). 4. Birleşim.
- (19 Kasım 1958). 4. Birleşim.
- (20 Kasım 1953). 7. Birleşim.
- (21 Mayıs 1955). 79. Birleşim.
- (25 Şubat 1957). 46. Birleşim.

- . (28 Kasım 1952). 10. Birleşim.
- . (5 Temmuz 1954). 17. Birleşim.
- . (6 Haziran 1956). 73. Birleşim.
- . (7 Ağustos 1951). 110. Birleşim.
- Tezel, Y. S. (2015). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (1923-1950)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toker, M.(1970). *Tek partiden çok partiye*. Milliyet Yayınları.
- Tokgöz, T. (17 Nisan 1962). Halkçılığın hikâyesi. 2. *Yön Dergisi*, 25, 17.
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek-parti yönetiminin kurulması (1923-1931)*. Yurt Yayınları.
- Turan, İ. (1985). Birinci milli egemenlik sempozyumu. (Der.) *Ulusal egemenlik ve siyasal katılma* (Der.) (88-102). TBMM Basımevi.
- . (2002). *İsmet İnönü ve tek dereceli ilk seçimler üzerine seçmeler*. İnönü Vakfı Yayınları.
- . (2003). *İsmet İnönü konuşma, demeç, makale, mesaj ve söyleşiler 1933-1938, 1944-1950*. İnönü Vakfı Yayınları.
- Uçar, F. (2020). Mustafa Kemal Paşa'nın meclis açış konuşmalarında "milli irade" kavramına yönelik değerlendirmeleri (1923-1938). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 49, 347-358.
- Yetkin, Ç. (1983). *Türkiye'de tek parti yönetimi (1930-1945)*. Altın Kitaplar Yayınevi.

ELEKTRONİK KAYNAK

- "Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi Açılış Konuşmaları". https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/meclis_acilis.html (Erişim Tarihi: 05.08.2021).